

УДК 340.11:27

Д. Вовк, кандидат юридичних наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Про особливості християнської правової традиції в умовах сучасного права

Дослідження питань впливу християнства на сучасне право в літературі варіюється від тверджень про їх нерозривний зв'язок¹ до розгляду цього впливу виключно як історичного минулого права². Подібна ситуація має місце, на нашу думку, у зв'язку з недостатньо коректним розумінням сутності християнської правової традиції, її ролі і функціонального навантаження у сучасній правовій системі.

Метою цієї статті є розкриття специфічних рис вказаної традиції, що може стати методологічним підґрунтям для осмислення окресленої вище проблеми.

Зазначимо, що під християнською правовою традицією ми розуміємо особливості буття правової системи, зумовлені християнською релігією в її історичному розвитку, а також специфіку пізнання та відтворення правової системи чи її елементів у контексті розуміння християнства суб'єктами права. Відповідно християнська правова традиція розглядається нами як явище юридичне, таке, що існує всередині правової системи і є результатом впливу християнства на право. Вказаний момент слід враховувати при розгляді наведених нижче характеристик цієї традиції.

Перш за все християнська правова традиція є загальною. На відміну від локальних правових традицій вона присутня у правових системах багатьох країн. Ядром християнської правової традиції є правові системи держав Європи, від яких ця традиція через низку історичних, політичних, географічних та інших чинників поширилась на інші країни. Ці правові системи мають певні властивості, формування яких пов'язане з християнською релігією. Зокрема, йдеться про важливість права як соціального регулятора, секуляризованість права і держави,

¹ Див. напр.: Величко А. М. Христианство и социальный идеал (философия, право, социология индустриальной культуры) / А. М. Величко ; под. ред. В. П. Сальникова. – СПб. ; М. : СПб. Ун-т МВД России, 2000. – 554 с.; Папаян Р. А. Христианские корни современного права / Р. А. Папаян. – М.: НОРМА, 2002. – 416 с.

² Див. напр.: Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О. Э. Лейст ; под ред. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2008. – С. 133–134.

визнання цінності прав людини¹, домінування спеціально-юридичних функцій права над загальносоціальними, чітке розмежування держави і суспільства, а також наявність у суспільстві утворень, що можуть опонувати державі у вигляді інститутів громадянського суспільства та ін.² У цьому аспекті християнська правова традиція виступає як один із чинників (поряд із римським приватним правом та грецькою філософією), що об'єднує правові системи країн Заходу³.

Наступною ознакою християнської правої традиції є її єдність, яка виражається в тому, що вплив християнства на будь-яку правову систему або її складові має схожі прояви, незалежно від специфіки кожної правової системи або особливостей певної християнської конфесії. Єдність такої традиції забезпечується загальною єдністю християнського віровчення у правовій і політичній сфері⁴, що, з деякими відмінностями, відтворює кожна гілка християнства. Основи цього віровчення містяться в Біблії, і зокрема у Новому Заповіті. Останній, на відміну від Старого Заповіту, практично не містить конкретних правових приписів, проте закладає низку базових для розвитку західного права ідей (свобода і гідність людини, важливість життєвої активності людини, гуманізм тощо)⁵. Зазначені ідеї, розвинуті у богословських і

¹ Хоча у східному християнстві вона виражена меншою мірою, проте християнська ідея цінності людини, її богоподібності та свободи волі теж так чи інакше веде до постановки питання про права як невід'ємну властивість людської природи.

² Див. детальн. про це: Вовк Д. Правові системи християнських країн (особливості та проблема неоднорідності) / Д. Вовк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2010. – № 3. – С. 249–258.

³ Ця єдність існувала навіть у феодальну епоху, коли Європа була поділена на велику кількість відносно замкнутих невеличких держав – князівств. Ф. Бродель вказує, що у той час моральні, релігійні, культурні цінності, правила ведення війни, життєвий уклад, обряди були в Європі всюди схожими (див: Бродель Ф. Грамматика цивілізацій / Ф. Бродель; пер. с фр. Б. А. Ситников. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2008. – С. 311). І зважаючи на синкретичність тогочасного світу, проникнення релігії в усі сфери людського життя, мислення, творчість, очевидно, що основною причиною цієї схожості (справедливої і для феодального права) була саме християнська релігія.

⁴ При цьому, звичайно, ми не маємо на меті заперечити реальні догматичні, обрядові та інші відмінності, що мають місце між різними християнськими конфесіями і стали причиною розколу західної і східної церков, реформації та появи нових християнських течій. Проте основні протиріччя, що зумовлюють поліконфесійність християнства, перебувають переважно у богословській, а не політико-правовій сфері.

⁵ Відсутність у Новому Заповіті правових приписів історично сприяла розвитку власне правових джерел без конфлікту з їх релігійною основою, що, у свою чергу, було чинником секуляризації права. Наприклад, в ісламських країнах становлення системи позитивного права досить часто відбувалося у конфлікті з нормами шариату і призводило до своєрідної «подвійності» системи законодавства, яка вміщує релігійно-правові і світсько-правові (часто рецепційовані) елементи. Прикладом цього може бути паралельне існування у багатьох країнах ісламських і «європейських» банків з відмінним правовим регулюванням їх діяльності.

філософських творах, рішеннях Вселенських соборів тощо, стали фундаментом формування християнської правової традиції.

Слід враховувати, що єдність християнської правової традиції не означає її однаковості в усіх правових системах. Будучи складовою правової дійсності певного суспільства, ця традиція має свою специфіку в кожному конкретному випадку свого існування, що визначається, передусім вже згаданими відмінностями у політико-правових концепціях основних християнських конфесій. Особливості ставлення до права (від православного скептичного до протестантського схвального) і розуміння його цінності, сприйняття ідеї прав людини, поглядів на державу (від лояльного у православ'ї до достатньо критичного у католицтві) та її роль у суспільстві позначаються на своєрідності правових традицій різних гілок християнства. Крім того, певні відмінності можуть спостерігатися і в межах правової традиції однієї конфесії. Особливо це помітно у православ'ї, чії церкви характеризуються високим ступенем автономності. Та сама ідея прав людини сприйнята грецьким православ'ям набагато більше, ніж православ'ям російським¹.

При цьому конфесійні суперечності, що існують усередині християнської правової традиції, не слід перебільшувати.

По-перше, як зазначалося, християнська правова традиція в усіх своїх проявах спирається на єдину основу — Біблію і тим самим попри всі проблеми її інтерпретації залишається в межах світоглядних засад, актуальних для всіх основних християнських гілок. Наприклад, ідея конституції як основного закону держави у своєму виникненні може бути пов'язана із загальнохристиянськими догматами про розмежування мирського і божественного (з пріоритетом останнього) та гріховність природи людини. Через це право як складова цього світу і продукт творчості лю-

¹ Для Вселенського Патріарха Варфоломія права людини, і зокрема свобода совісті, є позитивним явищем, хоча він у православному дусі і згадує про їх відносність, підпорядкованість релігійним цілям життя християнина (Варфоломей, патріарх. Приобщение к таинству: Православие в третьем тысячелетии / Вселенский Патриарх Варфоломей. – М. : Эксмо, 2008. – С. 220, 238, 246). У той же час в Основах учення Російської православної церкви про гідність, свободу і права людини, а ще більше у роботах і виступах ієрархів РПЦ викладається набагато більш консервативне ставлення до категорії прав і свобод. Зокрема, констатується їх підпорядкованість духовним (очевидно – православним, на думку авторів документа) цінностям, інтересам держави, общини і родини, а також їх відносність (навіть у найбільш значущих правах, таких як свобода віросповідання), залежність від культурних та інших особливостей різних народів. При цьому у російському православному середовищі існують й інші, більш прихильні до ідеї прав людини погляди (див. напр.: Вениамин (Новик), отец. Православие, Христианство, Демократия : сб. статей. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 364), однак вони не є домінуючими.

дини має знайти також і власні, позарелігійні джерела легітимації, а пошук цих джерел має вписуватися у загальний устрій цього світу, визначений Богом. Такий підхід, накладений на секулярне мислення, у сфері позитивного права приводить до ідеї конституції — апріорно правового акта, який закладає основи правової системи і державного устрою, і виступає джерелом легітимності решти законодавства¹.

Потрібно також розуміти, що в умовах відкритості правової системи в її межах можуть знаходитись елементи християнської правової традиції, що генетично чи історично належать до традицій різних гілок християнства. Це стосується і вітчизняної правової системи, яка у різні часи запозичувала правові форми, ідеї, цінності, сформовані під впливом західного християнства (наприклад, згадана вище ідея конституції, яка історично прийшла до України із західно-християнських країн).

По-друге, розглядувані відмінності більшою мірою помітні при порівнянні традицій західного і східного християнства між собою. При зіставленні ж їх з ісламською чи іудейською правовою традицією або правовими традиціями неавраамічних релігій легко побачити, що спільного у різних християнських традиціях у праві набагато більше ніж відмінного².

По-третє, досить часто природа відмінностей у певних правових системах, що зазвичай пов'язуються з особливостями якоїсь християнської конфесії та впливом останньої на право, насправді перебуває

¹ Нагадаємо, що нехристиянський світ такого майже сакрального ставлення до конституції не знає. Наприклад, через орієнтацію на священний текст (Тору) конституція взагалі відсутня у Державі Ізраїль. В ісламських державах роль основного закону беззаперечно закріплена за Кораном, а наявність конституцій є, скоріше, наслідком рецепції західних правових форм.

² Це яскраво помітно у наведеному вище прикладі з правами людини. Говорячи про більш скептичне ставлення прав людини у православ'ї, ми, однак, не можемо не визнати, що у сприйнятті і визнанні цієї категорії між західно- і східно-християнськими традиціями значно менше відмінностей (і самі відмінності менш принципові) ніж між цими традиціями і правовою традицією індуїзму чи конфуціанства, для яких ідея прав людини взагалі є достатньо сумнівною. Аналогічний момент спостерігається і у відносинах «держава-церква». І папоцезаризм як класична католицька модель, і «симфонія влад» у православ'ї, і лютерівська концепція двох мечів, і англіканська модель, в якій англійський монарх є одночасно головою церкви, так чи інакше стверджують, що держава і церква є окремими суб'єктами і не розчиняються одне в одному. В секуляризованому варіанті у кожній християнській країні такий підхід трансформується в уявлення про розмежування понять держави і суспільства і у протиставлення держави і громадянського суспільства, що практично відсутнє у нехристиянському світі (наприклад, в ісламській уммі – всесвітній общині мусульман, на чолі якої стоїть сам Аллах, відокремленість релігійної громади від держави є нонсенсом, так само як і громадянське суспільство у західному варіанті).

в іншій площині або принаймні не пояснюється суто християнським чинником. Зокрема, думка про безпосередній зв'язок православної доктрини і практики і правового нігілізму видається певним перебільшенням. Акцент на містичній складовій християнського віровчення, заглибленість у внутрішній світ людини, що властиві православ'ю, безумовно, закладають підвалини для розвитку нігілістичного ставлення до права — найбільш раціонального і формального нормативного регулятора, орієнтованого на зовнішню поведінку особи. Однак, приміром, російський правовий нігілізм є не стільки продуктом російської православної церкви, скільки наслідком колективізму і общинності російської свідомості, споконвічному протиставленню індивіда і держави, що дивно поєднується з патерналістськими очікуваннями стосовно останньої, та низькою з різних причин правовою культурою. Негативістська ж позиція щодо права з боку російського православного богослов'я і філософії тут є, скоріше, наслідком, ніж причиною, зумовленими необхідністю обґрунтувати вже існуючий стан речей¹.

Наступною особливістю християнської правової традиції є те, що вона існує в умовах секуляризованості державно-правової дійсності. Сьогоднішні західні право і держава є відокремленими від християнської релігії². Починаючи з Нового часу, християнство поступово перестає відігравати домінуючу роль у процесі легітимації зазначених інститутів у суспільстві, визначенні цілей існування останніх і у розробці парадигм їх осмислення.

Секуляризаційна ситуація призводить до принаймні часткового «розриву» християнської правової традиції і християнського віровчен-

¹ Подібна ситуація, очевидно, є проявом найбільшої розбіжності у зовнішньо подібних ідеях «симфонії влад» в їх візантійському і російському варіанті. Якщо візантійський монарх, принаймні доктринально, був священним через те, що піклувався про богоугодні справи і мав завдання боронити віру, то російський князь, цар чи імператор був сакральною особою в силу свого статусу володаря. Повністю залежна від держави російська православна церква не стверджувала якусь нову концепцію влади, а просто фіксували наявний у суспільстві стан речей, досить далекий від православного ідеалу. Саме тому Іван Грозний чи Петро I – монархи, що відіграли вкрай негативну роль у розвитку російського православ'я, мають у цілому позитивний образ в уявленні сучасного православного християнина.

² Секуляризація права і держави є частиною широкого процесу загальної секуляризації суспільного буття Західного світу. В. Зеньковський, зі зрозумілим для християнського філософа сумом, так описує цю ситуацію: «Уся нова історія Заходу пройшла і донині йде під знаком принципового дуалізму – християнства і життя, християнства і культури, християнства і творчості» (див.: Зеньковский В. В. Христианская философия / В. В. Зеньковский. – М. : Ин-т рус. цивилизации, 2010. – С. 19).

ня як джерела її формування. Однак такий розрив не має наслідком зникнення християнської правової традиції. У цьому сенсі формула Ж. де Местра про те, що сила, з якою релігія впливає на людину, завжди пропорційна повазі, що надається її служителям¹, тобто зниження релігійності має аналогічно витіснити релігію із суспільного життя, є спірною. Секуляризація дійсно призвела до того, що держава практично не санкціонує релігійних та релігійно-правових норм², церква не є суб'єктом правотворчості або правозастосування, а релігійні доводи у правових процедурах не розглядаються як переконливі³. У той же час правий Ф. Бродель, який відмічає, що сьогоденній європейець, у масі своїй атеїст, все ще залишається прихильним християнської етики, фундамент його поведінки закладений у християнській традиції⁴. Цей момент справедливий і для суб'єктів права, які так само продовжують бути носіями християнської правової традиції і відтворювати етико-правові цінності, що мають християнське коріння, незалежно від ступеня своєї релігійності. Це відчувається і на рівні правової науки (методи пізнання, підходи до праворозуміння), і на рівні правостановлення (найпростішими є приклади правового регулювання абортів, шлюбних відносин, евтаназії, соціальних прав людини, кримінальних покарань тощо), і на рівні побутової правосвідомості.

При цьому секуляризація як процес відмежування права і держави від християнської релігії не є лінійним, а тим більше однорідним процесом. Сьогоднішній стан західного права у його зв'язках з християнською релігією може бути названий постсекуляризаційним. Не заглиб-

¹ Местр Ж. де. Четыре неизданные главы о России. Письма русскому дворянину об испанской инквизиции / Ж. де Местр ; пер. с фр. А. П. Шурбелева. – СПб. : Изд-во «Владимир Даль», 2007. – С. 35.

² Винятками з цього правила можуть бути різного роду символічні норми, такі як окремі релігійні свята, порядок складення присяги, що може включати релігійні формули або складання може відбуватися на Біблії тощо.

³ Дж. Стаут з посиланням на історичні джерела описує, як протягом XVII ст. в Англії статус Біблії як авторитету у політичних дебатах і законотворчості поступово знизився від значного до обмеженого. Вже у середині століття цитування положень Євангелія при виступі у Парламенті викликало у його членів лише посмішку (Стаут Дж. Демократия и традиция / Дж. Стаут ; пер. с англ. А. Георгиева и М. Рудакова. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – С. 136–137). Аналогічні тенденції мають місце і у розвитку філософсько-правової думки Нового часу. Якщо у Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка категорії природного права і прав людини аргументуються, зокрема, і посиланням на положення Біблії, то у Ш. Л. Монтеск'є, І. Канта і тим більше у позитивіста Дж. Остіна подібні конструкції просто відсутні як нераціональні і ненаукові.

⁴ Бродель Ф. Грамматика цивилизаций / Ф. Бродель ; пер. с фр. Б. А. Ситников. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2008. – С. 328.

люючись у це питання, зазначимо, що сьогодні конфліктність християнства і світських держави і права, яка була ознакою Нового часу (особливо XIX ст.), поступово знімається, зокрема, і через значну релігивізацію державно-правової дійсності. Прагнучи подолати цей процес, право і держава починають повертатися до діалогу з християнською релігією, але вже не як складові релігійної (християнської) світобудови, підпорядковані релігійним цілям буття, а як окремі соціальні інститути, для яких християнство виступає лише одним із чинників легітимації у соціумі¹. У свою чергу, християнство епохи постсекуляризму на рівні суспільних доктрин різних церков визнає самостійну, нерелігійну цінність світського права і прав людини та відмовляється від претензій на монополію у визначенні правових смислів², що у XX ст. «реабілітує» релігійне праворозуміння і повертає його до загального дискурсу про природу права.

Крім того, роль права і держави у врегулюванні релігійних відносин перестає сприйматися як суто формальна, фактично зведена до підтримки атеїстичної ідеології. Держава поступово усвідомлює необхідність вжиття позитивних заходів (передусім юридичних та організаційних), спрямованих на реальне забезпечення свободи віросповідання, не допускаючи при цьому дискримінації за релігійною ознакою. Це

¹ Історія XX ст. яскраво демонструє, як витіснення релігії з різних сфер суспільного життя (моралі, права, політики, економіки тощо), що була своєрідним «мейнстримом» Нового часу, у підсумку призводила не до їх (цих сфер) арелігійності, а до виникнення релігійних еквівалентів – замінників традиційної релігії з аналогічними функціями. Спектр останніх вельми широкий – від тоталітарних ідеологій (нацизм, комунізм) до універсальних прав людини, які О. Гьоффе влучно називає «громадянською релігією модерну» (див.: Філософія прав людини / за ред. Ш. Гюсепата та Г. Ломана; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К.: Ніка-центр, 2008. – С. 32). Ці еквіваленти мають релігійний характер, навіть у випадку декларування власної атеїстичності. Наприклад, захопленість і пристрасть, з якою сучасний французький філософ М. Онофре критикує авраамічні релігії і обстоює свій проект постхристиянської атеїстичної світськості, не залишає сумнівів у справді релігійному характері цієї світськості (див.: Онофре М. Трактат атеології / М. Онофре; пер. з фр. А. Репи. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 186–187).

² Гегелівська думка про те, що якщо церква проявляє мудрість і видимість поступливості, то люди відчувають не послідовність (див.: Гегель Г. Філософія релігії / Г. Гегель; отв. ред. А. В. Гульга; пер. с нем. М. И. Левиной: в 2 т. Т. 1. – М.: Мысль, 1976. – С. 406), все ж таки історично себе не виправдовує. Адже саме поступливість християнських церков (більшою мірою йдеться про католицтво і протестантизм), бажання пристосуватися до світу шляхом скасування застарілих догматів чи відмови від попередніх позицій (скасування анафем багатьом вільнодумцям попередніх століть, вибачення за діяння інквізиції у католицтві, поява жінок – священнослужителів у деяких протестантських церквах та ін.) дозволили їм в умовах секуляризації залишитися у суспільному просторі.

має наслідком перегляд традиційної моделі державно-церковних відносин у демократичній державі, яка на основі автономності має передбачати можливість кооперації цих інститутів у виконанні суспільно значущих завдань¹.

У зв'язку з наведеним роль християнської правової традиції у західному праві, порівняно з попереднім етапом, очевидно, буде зростати, але не в напрямі «десекуляризації» права і держави через повернення до домінування християнського віровчення над ними або зростання ролі християнської церкви у функціонуванні правової системи, що просто неможливо у сучасному плюралістичному і мультикультурному суспільстві. Скоріше за все, цей процес відбуватиметься у вигляді зміцнення іманентної присутності християнства у західних правових системах, посилення значення християнських за своєю природою етико-правових цінностей, зокрема, і через сприйняття релігійно зумовлених аргументів у правовому дискурсі.

Свою специфіку мають і джерела християнської правової традиції. Розглядаючи це питання, потрібно враховувати декілька моментів. Перш за все вказані джерела не слід зводити виключно до християнського вчення про право, викладеного у релігійних текстах, актах церков, працях богословів і філософів, та норм канонічного (церковного) права (цей блок джерел умовно назовемо статичними), як це іноді робиться у літературі². Г. Берман цілком слушно зазначає, що релігія є складовою і людської природи, і суспільних відносин³, а отже, виявляє себе, зокрема, і у поведінковій площині. З урахуванням цього джерелами християнської правової традиції слід також визнати діяльність християнських церков, релігійних громад та релігійно вмотивованих суб'єктів, що є відображенням сформованої під впливом християнської релігії суспільної і індивідуальної свідомості (цей блок джерел можна назвати динамічними).

¹ Див. детельн. про це: Вовк Д. Співвідношення права і релігії у християнській правовій традиції: етап постсекуляризації / Д. Вовк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2010. – № 4. – С. 58–67; Вовк Д. Право і релігія у християнській правовій традиції на постсекуляризованому етапі: онтологічні та антропологічні аспекти // Антропологія права: філософські та юридичні виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 3–5 грудня 2010 р.). – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 98–111.

² Див. напр.: Лафитский В. И. Воскресение права. Часть третья. Книги завета / В. И. Лафитский. – М. : Изд-во Тихомирова М. Ю., 2009. – 153 с.

³ Берман Г. Дж. Вера и закон: примерение права и религии / Г. Дж. Берман; пер. с англ. Д. Шабельникова и М. Тименчика. – М. : Ad Marginem, 1999. – С. 15.

Крім того, вага перелічених джерел у становленні та існуванні християнської правової традиції у різні періоди була неоднаковою. Наприклад, за Середніх віків норми канонічного права, санкціоновані або підтримувані державою, були реальною і досить значущою складовою нормативного регулювання тогочасного суспільного життя. Секуляризаційні процеси редукували канонічне право до корпоративних норм християнських церков, що не тільки не розглядаються як форма права, а й не впливають на правотворчі процедури. Сьогодні найбільшу роль в існуванні християнської правової традиції відіграють динамічні джерела (передусім поведінка релігійно вмотивованих суб'єктів і діяльність релігійних громад), а також християнська доктрина (зокрема, і позиція християнських церков з певних питань).

Слід також мати на увазі, що джерела християнської правової традиції є достатньо суперечливими і не утворюють разом єдиної узгодженої системи. Ці суперечності не лише помітні по лінії «вчення — практика», тобто між статичними і динамічними джерелами, а й присутні усередині вказаних блоків джерел. Зокрема, Новий Заповіт негативно ставиться до рабства (1 Кор. 7:23-25), тоді як середньовічна доктрина його виправдовувала, а церква як активний економічний суб'єкт фактично підтримувала. Попри заборону лихварства у Біблії (Втор., 23:20; 1 Кор., 6:10), теологи і фахівці з канонічного права (наприклад, Томазо де Віо) змогли обґрунтувати його допустимість, що сприяло розвитку валютних і кредитних відносин та відповідного правового регулювання.

Особливістю, що вирізняє християнську правову традицію від інших релігійних традицій, є також її поширеність за межі власної релігійної і цивілізаційної основи. Йдеться про перенесення елементів правової системи, сформованих під впливом християнства, у право нехристиянських країн (норми позитивного права, правові категорії, засоби юридичної техніки, способи систематизації законодавства, прийоми юридичної науки тощо).

Необхідно враховувати, що християнська правова традиція є єдиною подібною традицією, яка спромоглася вийти за власні релігійні кордони. Ні ісламська, ні іудейська правові традиції, які теж є вельми розвинутими, не виявились здатними на це. Така ситуація пов'язана як із домінуванням західної цивілізації у світі протягом Нового і Новітнього часів, через що відповідна культура (у тому числі й правова) зміцнилась на інших теренах, так і значним розвитком західного права, зокрема під впливом християнства.

При цьому успішність «виходу» християнської правової традиції за свої межі не варто переоцінювати. Більшість випадків транспортування елементів цієї традиції не є надто вдалим. Це стосується, зокрема, вже згаданої раніше ідеї конституції як основного закону. Незважаючи на наявність останньої у більшості нехристиянських держав, роль основного закону зазвичай відводиться іншим, не правовим актам (релігійним джерелам) чи неписаним правилам. Те саме можна сказати і про фундаментальні конституційні цінності, що мають християнське забарвлення, — права людини, поділ влади, верховенство закону. Формально сприйняті, вони нівелюються світоглядними (зокрема, і релігійними) особливостями тієї чи іншої цивілізації.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що врахування вказаних особливостей, на наш погляд, дозволяє сформулювати більш об'єктивне уявлення як про сучасний стан християнської правової традиції, так і її значення у розвитку правових системах Західного світу, зокрема і правової системи України.

Вовк Д. Об особенностях христианской правовой традиции в условиях современного права

Статья посвящена рассмотрению существенных черт христианской правовой традиции в современных условиях. Раскрываются общий характер и единство христианской правовой традиции. Акцентируется внимание на том, что данная традиция существует в условиях секуляризации права и государства. Обращается внимание на распространение христианской правовой традиции и ее элементов за пределы ее религиозной и цивилизационной основы.

Ключевые слова: право, правовая система, христианство, христианская правовая традиция, секуляризация.

Vovk D. Characteristics of Christian Legal Tradition in Modern Law

The article is devoted to the analyses of basic characteristics of Christian legal tradition in modern conditions. Universal features and unity of Christian legal tradition are disclosed. The author stresses, that this tradition is developed in the conditions of separation of law and state. It is emphasized that some elements of Christian legal tradition extend out of the territorial borders of its original genesis.

Keywords: law, legal system, Christianity, Christian legal tradition, secularization.